QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PSIXOLOGIYA
PSYCHOLOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.psi.v08.i10.003

MAKTAB YOSHIDAGI O’QUVCHILARNING KASB TANLASHGA O’RGATISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Mamatqulova Malikaxon Vahobxon qizi
Qo’qon davlat universiteti o’qituvchisi
E-mailmamtqulovamalika86mail.com

Annotatsiya. Maktab o’quvchilarining kasb tanlash jarayoni psixologik, ijtimoiy va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Kasb tanlash shaxsning o’zini o’zi belgilashi, o’z-o’zini anglashi va jamiyatda o’z o’rnini topishi bilan bog’liq murakkab, ko’p bosqichli jarayon sifatida ko’rib chiqiladi. Kasbiy o’zini o’zi belgilash, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy moslashuv va ishda o’zini anglash bosqichlari yoritilgan. Tashqi omillar (oila, tengdoshlar, o’qituvchilar, ommaviy axborot vositalari, jamiyat talablari) tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: Kasb tanlash, kasbga yo’naltirish, kasbiy o’zini o’zi belgilash, kasbiy identifikatsiya, o’rta maktab o’quvchilari, o’smirlik davri, motivatsiya, qiziqish va qobiliyat, ichki va tashqi omillar, oilaning ta’siri, psixologik qo’llab-quvvatlash, shaxsning o’zini o’zi anglashi.

Abstract. The article examines the psychological and social aspects of schoolchildren’s career choice. It analyzes the stages of professional self-determination, the internal and external factors influencing the choice (interests, abilities, motivation, family, peers, society), and substantiates the importance of psychological support and career guidance for helping students make conscious, pressure-free career decisions.

Keywords: career choice, career guidance, professional self-determination, professional identity, secondary school students, adolescence, motivation, psychological support.

Аннотация. В статье рассматриваются психологические и социальные аспекты профессионального самоопределения школьников. Проанализированы этапы выбора профессии, внутренние и внешние факторы, влияющие на выбор, роль семьи, сверстников и общества, а также значение психологической поддержки и профориентационной работы.

Ключевые слова: выбор профессии, профориентация, профессиональное самоопределение, старшеклассники, мотивация, психологическая поддержка.

Kirish. O‘zbekistonda yoshlarning kasbhunar egasi bo‘lishlari uchun barcha imkoniyatlar yaratib berilgan. Yoshlar bu jamiyatning kelajagi, ularni o‘zlari qiziqqan kasblarni egallashi, hayotda o‘z o‘rinlarini topa olishlari zaruriy jarayon hisoblanadi. Ta’limda zamonaviy

sharoitida o‘quvchilarni tanlash va kasbiy ish olamiga muvaffaqiyatli kirishga tayyorlash zarurati muhim ahamiyatga ega. Mazkur vazifani amalga oshirishda o'quvchilarning aqliy, ma'naviy-axloqiy barkamolligini ta'minlash, ta'lim va tarbiyani, ta'lim mazmuni, o'qitish uslublari, vositalari va shakllarini uyg'unlashtirish orqali ularni rivojlantirish, mustaqil, ijodiy, tahliliy va tanqidiy fikr yuritish ko'nikmalarini tarkib toptirishga e'tibor qaratish lozim. Zamonaviy o'rta maktab o'quvchilari maktabni bitirishdan oldin ham o'zlarining kasbiy tanlovlariga qaror qilishlari kerak. Kasb-hunarga tayyorlashning maqsadi o‘quvchilarni kasb bo‘yicha ijodiy fikrlaydigan, tashkilotchilik, tadbirkorlik ko‘nikmalariga ega bo‘lgan shaxsni tarbiyalash hamda ularning qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqib kasb-hunar tanlashda ko‘maklashishdan iborat. Kasb tanlash har bir inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan psixologik, ijtimoiy va madaniy jarayondir. Ayniqsa, maktab o‘quvchilar uchun bu jarayon nafaqat kelajakdagi hayot tarzini, balki shaxs sifatida shakllanishini ham belgilab beradi. Shu boisdan, maktab o‘quvchilarni kasb tanlashga ongli ravishda yo‘naltirish va bu borada ularni psixologik jihatdan tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab yoshidagi bolalar, ayniqsa o‘rta va yuqori sinf o‘quvchilari o‘z shaxsiy imkoniyatlari, kuchli va zaif tomonlarini anglay boshlaydilar. Shu davrda o‘z-o‘zini baholash, o‘z shaxsiy "Men"ini shakllantirish, kelajakka nisbatan tasavvurlarning aniqlashuvi kuzatiladi. Bu holat psixologik qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi, chunki noto‘g‘ri yo‘naltirish ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini kamaytirishi mumkin. Kasb tanlash jarayoniga oilaning roli, atrof-muhitdagi kasblar haqidagi stereotiplar, do‘stlarning ta’siri va ommaviy axborot vositalarining yoritishi sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Psixologik nuqtai nazardan, bunday tashqi omillar o‘quvchining ichki qiziqishlaridan ko‘ra ko‘proq tashqi bosim ostida tanlov qilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, psixologlar o‘quvchilarga ijtimoiy bosimdan xoli ravishda tanlov qilishni o‘rgatishlari zarur. O'rta maktab o'quvchisi uchun eng muhim, dolzarb va qiyin vazifa kasb tanlashdir. U bu kelajak hayotining mazmuni, eng avvalo, kasbni to‘g‘ri tanlay olishiga bog‘liqligini yaxshi tushunadi. Uning yoshligida uning shaxsiyatini belgilaydigan individual xususiyatlar tobora aniqroq namoyon bo'ladi. O'rta maktab o'quvchilari bir-biridan nafaqat temperamenti va xarakteri, balki qobiliyatlari, ehtiyojlari, intilishlari va qiziqishlari, o'z-o'zini anglash darajasi bilan ham sezilarli darajada farqlanadi. Shaxsiy xususiyatlar hayot yo'lini tanlashda ham o'zini namoyon qiladi. Yoshlik - insonning dunyoqarashi shakllanadigan, qadriyat yo'nalishlari va munosabatlari shakllanadigan yosh. Eriksonning fikriga ko'ra, o'smirlik bir qator ijtimoiy va individual-shaxsiy tanlovlar, identifikatsiya va kasbiy rivojlanishdan iborat shaxsiyat jarayoni atrofida quriladi. Kasb tanlash va uni o'zlashtirish kasbiy o'zini o'zi belgilashdan boshlanadi. Ushbu bosqichda o’quvchilarning mavjud psixologi va psixofiziologik resurslarni hisobga olgan holda kelajakdagi faoliyat sohasini tanlash vazifasini o'zlari uchun juda real tarzda shakllantirishlari kerak. Bu vaqtda o‘quvchilarda ma’lum kasblarga munosabat shakllanadi va tanlagan kasbiga mos ravishda o‘quv fanlarini tanlaydi. Inson tomonidan ichki resurslarni tahlil qilish va ularni kasb talablari bilan bog'lash natijasida amalga oshirilgan kasb tanlash insonning jamiyatda o'zini o'zi tasdiqlashi uchun asos bo'lib, hayotdagi asosiy qarorlardan biridir. Psixologik nuqtai nazardan kasb tanlash ikki tomonlama hodisadir .

1.Tanlash sub'ekti, ya'ni tanlagan

2.Tanlash ob'ekti tanlangan narsadir.

Tanlov predmeti va obyekti kasb tanlashning noaniqligini belgilaydi. Bu ular ega bo'lgan ko'plab xususiyatlar bilan izohlanadi. Kasb tanlash murakkab jarayon. U bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, bosqichlarning davomiyligi ham tashqi sharoitlarga, ham kasb tanlash sub'ektining individual xususiyatlariga bog'liq.

• Kasbiy o'zini o'zi belgilash bosqichi (katta maktab yoshi): kasbiy niyatlarning paydo bo'lishi va shakllanishi va mehnatning turli sohalarida dastlabki yo'nalish;

• Kasbiy tayyorgarlik: keyin amalga oshiriladi tanlangan kasbni egallash uchun maktab ta'limini olish;

• Kasbiy moslashuv: • shakllantirish individual faoliyat uslubi, ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar tizimining ustunligi;

• Ishda o'z-o'zini anglash: bajarish yoki bajarmaslik professional ish bilan bog'liq umidlar.

Professional o'zini o'zi belgilash insonning butun hayot yo'liga kiradi. Bu shaxs rivojlanishining ijtimoiy jarayonining muhim jihati. O'z taqdirini o'zi belgilash jarayonida determinizm tamoyilining namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash ikkita tizimni tahlil qilishni o'z ichiga oladi: Shaxsiyat murakkab o'z-o'zini tartibga soluvchi tizim sifatida: Yoshlarni ongli ravishda kasb tanlash masalasini hal etishda jamoatchilik tomonidan yo‘naltirish tizimi. Shaxsning tarkibiy elementlari, kasbiy o'zini o'zi belgilash uchun bevosita psixologik shartlar sifatida, o'z funktsiyalarining tabiati bilan farqlanadi. O'z taqdirini o'zi belgilash uchun eng muhim shaxsiy shartlarning barcha to'plamini ikkita asosiy guruhga bo'lish mumkin:

1) Kasb tanlash muammosini muvaffaqiyatli hal qilish imkoniyatini beruvchi, lekin bu jarayonni faollashtirishda bevosita ishtirok etmaydigan shaxsiy xususiyatlar. Bu guruhga kuchli irodali xarakter xususiyatlari, shuningdek, mehnatsevarlik kabi xususiyat kiradi. Bu shuningdek, ma'lum bir ish va hayotiy tajribaning mavjudligini va insonning umumiy etuklik darajaini o'z ichiga olishi kerak.

2) O'z taqdirini o'zi belgilash uchun psixologik shartlarning ushbu guruhi shaxsiy yo'nalishning turli tarkibiy qismlari tomonidan shakllantiriladi, ular kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonini va javobning tanlanganligini belgilaydi. Bunga kasbiy o'zini o'zi belgilash zarurati, insonning ta'lim va kasbiy qiziqishlari va moyilliklari, e'tiqodlari va munosabatlari, qadriyatlari va ideallari, hayotiy qadriyatlar haqidagi g'oyalar kiradi. Ikkinchi guruhning tarkibiy qismlari kognitiv ehtiyojlar bilan bog'liqligi sababli, inson uchun jozibador bo'lgan faoliyat sohalarini belgilaydigan funktsiyaga ega. E.A.ning so'zlariga ko'ra. Klimovning so'zlariga ko'ra, kasb tanlashda vaziyatning 8 ta burchagi mavjud: keksa oila a'zolarining pozitsiyasi, o'rtoqlar, do'stlar (tengdoshlar) pozitsiyasi, o'qituvchilar, maktab o'qituvchilari, sinf o'qituvchisi, shaxsiy kasbiy rejalar, qobiliyatlar, jamoatchilik e'tirofiga da'vo qilish darajasi, xabardorlik va moyillik.O'z-o'zini hurmat qilish, har qanday ruhiy shakllanish kabi, hayot davomida shakllanadi va uni yoshga qarab hisobga olish kerak. Kasb tanlashda o'rta maktab o'quvchilari ko'p hollarda o'zlarining axloqiy va irodaviy fazilatlarini, so'ngra intellektual fazilatlarini va shundan keyingina tashkilotchilik fazilatlarini ifodalash darajasiga asoslanadilar. Psixologik adabiyotlarda kasbiy o'zini o'zi belgilashning boshlang'ich bosqichi - umumta'lim maktabi

bitiruvchilarining kasbiy niyatlarini shakllantirish va kasb tanlash bosqichi juda yaxshi o'rganilgan. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hayotda (shu jumladan kasbiy faoliyatda) o'z o'rnini topish istagi, kasbiy o'zini o'zi belgilash zarurati katta maktab yoshidagi muhim psixologik neoplazmalardan biridir. Jamiyatning yangi umidlariga javoban, o'rta maktab o'quvchilari ushbu umidlarni qondira oladigan kasbni, shuningdek, ko'p jihatdan motivatsion sohaning rivojlanish darajasi bilan belgilanadigan shaxsiy ehtiyojlarini izlashlarini kuchaytirmoqdalar. Shu maqsadda ular o'zlarining kasbiy jihatdan muhim fazilatlarni rivojlantirish nuqtai nazaridan o'zlarining imkoniyatlarini tahlil qiladilar va o'zlarining kasbiy yaroqliligini o'z-o'zini baholashni shakllantiradilar tanlash jarayoni bevosita bir qator omillarga bog'liq - oilaviy ahvol, shaxsiy manfaatlar, moyillik va imkoniyatlar, yashash joyi, tarjimai holi. V. I. Kryukovaning fikricha, kasbiy tanlov ichki va tashqi omillarni o'z ichiga olgan murakkab, sof individual, keng qamrovli jarayondir. Bu jarayon ehtiyojlar, qiziqishlar, motivlar, shaxsiy xususiyatlar, kasbdagi va ota-onalar va jamiyat ta'sirida o'zini tasvirlashning kombinatsiyasiga asoslanadi. Kasb tanlash - bu vaqt o'tishi bilan sodir bo'ladigan jarayon, lekin bitta muqobilni tanlash bo'yicha qaror qabul qilish holati bilan chegaralanadi. V.I. Kryukova kasb tanlashda ichki va tashqi psixologik omillarni aniqladi. Ichki omillarga quyidagilar kiradi: psixofiziologik va shaxsiy xususiyatlar, shaxsning yo'nalishi, tanlangan kasbning sub'ektiv qiyofasi. Tashqi omillarga jamiyat talablari, ota-ona oilasining ta'siri, kasb haqidagi ma'lumotlar va alohida holatlar kiradi. V. I. Kryukova ota-ona oilasining ta'sirini kasb tanlashda tizimni tashkil etuvchi omil deb hisoblaydi. Uning fikriga ko'ra, oilaning kasb tanlashga ta'siri ikki yo'nalishda sodir bo'ladi: kasbiy faoliyat namunasi, maslahat va to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmalar va oila a'zolari o'rtasidagi o'rnatilgan munosabatlarning tabiati (ota-onalarga bo'lgan munosabat, ota-onalarning introjected qiyofasi, ota-onalarning stsenariy xabarlari). Oiladan tashqari, kasbiy tanlov uchun eng muhim ma'lumot - xuddi shu faoliyat sohasidagi mutaxassisdan olingan ma'lumot. Insonning ichki dunyosini, uning qadriyatlari va me'yorlari tizimini qayta qurishga qodir bo'lgan yosh shaxsning o'zini o'zi identifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Kasbiy o'zini o'zi identifikatsiya qilish ish jarayonida tajriba to'plash, ishga qiziqish va kasbning maqom xususiyatlari bilan ortadi. Qoida tariqasida, ma'lum bir professional guruhning xususiyatlari, masalan, tibbiyot xodimlari yoki o'qituvchilarning mentaliteti, ma'lum bir tasvirni, ma'lum shaxsiy fazilatlarning mavjudligini anglatadi. Shuni ta'kidlash kerakki, dastlabki ijobiy o'z-o'zini identifikatsiya qilish amaliy faoliyatga duch kelganda o'zgarishi mumkin. Kasb tanlashning psixologik jihatlarini yaxshi tushunish uchun inson ehtiyojlarining asosiy xususiyatlarini aniqlash kerak. Bu ularning kuchi, tashqi ko'rinishining tsiklikligi va qoniqish yo'llari. Ilmiy adabiyotlarda ehtiyojning predmet mazmunini, ya'ni ehtiyojni qondirishga qodir bo'lgan moddiy va ma'naviy madaniyat ob'ektlari majmuini aniqlash muhimligi qayd etilgan. Bizning fikrimizcha, ehtiyojdan keyingi eng muhim motivatsion omil bu maqsaddir. Psixologlar maqsadni sub'ekt hozirda intilayotgan kutilgan natija deb atashadi. Psixologiya nuqtai nazaridan maqsad - bu motivatsiya bilan qo'llab-quvvatlanadigan va odamlar tomonidan ularning faoliyatining eng yaqin va eng maqbul kutilgan natijasi sifatida belgilanadigan ong mazmuni. Inson xulq-atvorini belgilovchi vosita sifatidagi motivlar, ehtiyojlar va maqsadlardan tashqari, manfaatlar, vazifalar, istaklar va niyatlar ham mavjud. Kasb tanlash ko'p bosqichlardan

iboratligi bilan ajralib turadi. 9-sinfning oxiriga kelib, maktab o'quvchilari o'z hayotlarini qanday davom ettirishni tanlashlari kerak: maktabda o'qishni davom ettirish, kasb-hunar egallash yoki ishlashni boshlash. Kasb tanlashda insonning ob'ektiv imkoniyatlari muhim rol o'ynaydi: oilaning moddiy sharoiti, ta'limga tayyorgarlik darajasi, sog'lig'ining holati va boshqalar Kasbni to'g'ri tanlash uchun o’quvchilar turli xil ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak. Umuman olganda ko'plab kasblar va ularning har birining imkoniyatlari va talablari; qobiliyatingiz va qiziqishlaringiz haqida. Shuni ta'kidlash kerakki, kasb tanlashga ota-onalarning umumiy ta'lim darajasi ham, o'quvchining ijtimoiy sharoitlari ham ta'sir qiladi. Yigitlarning hayot rejalarini amalga oshirish darajasi ayollarnikidan sezilarli darajada yuqori ekanligi qayd etildi. kasb haqida faqat mehnat faoliyati turi sifatida gapirish mumkin emas. Bundan tashqari, u zavq va o'zini o'zi qadrlash bilan bog'liq boshqa tajribalarni uyg'otishi mumkin. Ba'zi olimlar kasb tanlash - bu shaxsning ijtimoiy o'zini o'zi belgilashining individual holati deb hisoblashadi. Ya'ni, kasb tanlash, bir tomondan, ijtimoiy jihatdan aniqlangan deb hisoblansa, ikkinchi tomondan, u birinchi navbatda kasbning ijtimoiy xususiyatlari bilan belgilanadi. Har bir insonning kasbiy tanloviga jamoatchilik qarashlari va, albatta, shaxsning jamiyatdagi mavqei ta'sir qilishi mutlaqo aniq. Shubhasiz, kasb tanlash inson hayotidagi eng muhim va muhim voqealardan biridir. Kasb tanlash butun insoniyatning va har bir insonning o'tmish tajribasi bilan bog'liq bo'lib, insonning kasb-hunar bo'yicha rivojlanish jarayoni nafaqat uning hozirgi hayotiga, balki kelajakdagi hayotiga ham ta'sir qiladi va "men" ning umumiy qiyofasini shakllantiradi. Buning uchun kasb tanlash bog'liq bo'lgan barcha omillarni hisobga olishingiz kerak, bundan tashqari, siz vaqt jihatiga e'tibor berishingiz kerak: inson o'tmishda nima bo'lgan va u kelajakdan nimani kutmoqda. Kasb tanlash jarayoniga ko'plab omillar ta'sir qiladi, ammo bu omillardan qaysi biri hal qiluvchi bo'lishi faqat insonning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq. Mutaxassislar kasb tanlashda asosiy psixologik omillarni: qiziqishlar (kognitiv, kasbiy, kasbga qiziqish, moyillik), qobiliyatlar (faoliyatning ma'lum bir turida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan psixologik mexanizmlar sifatida), temperament va xarakter deb hisoblashadi. Kasbiy faoliyat motivlari, shaxsning hayotiy qadriyatlari, o'tmish tajribasi, kelajak haqidagi g'oyalari kabi omillar ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy olimlar, shuningdek, umumiy faollik, o'z-o'zini hurmat qilish, muvaffaqiyatga erishishga ishonch va ongli aqliy o'zini o'zi boshqarishning rivojlanish darajasini ta'kidlaydilar Kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha mutaxassislar, jumladan, psixologlar siz uchun turli kasblar haqida ma'lumotlarning katta ma'lumotlar bazasini tayyorladilar. Siz har bir mutaxassislikning tavsifi, ish sharoitlari, talablari va rivojlanish istiqbollarini o'rganishingiz mumkin. Shuningdek, biz ish beruvchilar, jumladan, davlat korporatsiyalari bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilishni taklif qilamiz va o'z sohasi mutaxassislaridan qimmatli maslahatlar olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Z.T.Nishanova. Bolalar psixodiagnostikasi. Toshkent, 1998, 87-bet.
2. Z.T.Nishanova. Psixik taraqqiyot diagnostikasi. T., 2004, 134-b
3. T.M.Adizova. Psixokorreksiya. Uchebnoe posobie. T., 2005, 70-b.

4. V.M.Karimova., F.A.Akramova. Psixologiya. Ma’ruzalar matni. T., 2000, 138-bet. 9.Karimov I.A. O‘zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi.-T.:O‘zbekiston, 2005- 160 b.
5. T.M.Adizova. Psixokorreksiya. Uchebnoe posobie. T., 2005, 70-b.
6. V.M.Karimova., F.A.Akramova. Psixologiya. Ma’ruzalar matni. T., 2000, 138-bet.
7. Davaetshin M.G., To‘ychieva S.M. Umumiy psixologiya, Toshkent 2002.
8. Davaetshin M.G. Zamonaviy maktab -O‘qituvchisi psixologiyasi. -Toshkent 1998.6.
9. Psixologiya. qisqacha izog‘li lug‘at .Toshkent, 1998.
10. M.G. Davaetshin, Sh.Do‘stmushamedova, M.Mavlanov, S.To‘ychieva. «Yosh va pedagogik psixologiya» o‘quv metodik qo‘llanma Toshkent 2004 yil
11. Yung K. Analiticheskaya psixologiya: - SPb: Kentavr. 1994.-136s.
12. V.Karimova.Psixologiya Toshkent.2002y.
13. Psixologiyadan ma’ruzalar matni. Toshkent.1999y.
14. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / пер. с анг. А.П. Исаевой. М.: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. – 478 с.
15. Замышляева М.С. Оптимизм и пессимизм в совладающем поведении в юношеском возрасте : дис. канд. психол. наук : 19.00.03. – М., 2006. – 237с
16. Sherbakov Yu.V. Psixologiya stressa i metody yego korreksii. –P., 2006
17. G‘oziev E. Umumiy psixologiya. –T., 2003